

Tiit Rosenberg

Künnivaod

Uurimusi Eesti 18.–20. sajandi agraarajaloost

Künnivaod. Uurimusi Eesti 18.–20. sajandi agraarajaloost

Koostanud Tiit Rosenberg

Raamat ilmus Eesti Vabariigi Haridus- ja Teadusministeeriumi toel

Keeletoimetaja: Anu Murakas

Kaanekujundus: Kalle Paalits

Küljendus: Aive Maasalu

ISSN 1406–3689

ISBN 978–9949–32–226–8

Autoriõigus: Tiit Rosenberg ja Õpetatud Eesti Selts 2013

Tartu Ülikooli Kirjastus

www.tyk.ee

Sisukord

- 7 Saateks
- 21 I. Mõis ja selle majandamine**
- 23 Tumala mõisa majandusest aastail 1722–1777
- 43 Ühe mõisa viimased 40 aastat. Gustav von Rathlef ja Tammistu
- 58 Vigala Uexkülldid – „Läänemaa kuningad”
- 84 Matsalu mõisast ja selle omanikust
- 93 Talupojast mõisnikuks: Mats Erdell ja teised
- 103 Kiriku maaomand ja maakasutus Eestis 19. sajandil – 20. sajandi algul
- 135 Agraareliidist Baltikumis 19. sajandil. Ülevaade uurimisseisust
- 141 II. Talurahva palgejooni**
- 143 Vabadikeküsimus Liivimaal 19. sajandi esimesel poolel
- 148 Mõisateenijate kihi koosseis Lõuna-Eestis 19. sajandi esimese veerandi lõpul
- 161 Saksa kolonistid Baltikumis 18.–20. sajandil
- 193 Talude pärieksostmine Sangaste kihelkonnas
- 221 Sotsiaalse kihistumise süvenemisest Eesti külas 19. sajandi teisel poolel
- 233 III. Asutusi, ettevõtmisi ja tegelasi**
- 235 Valga linn 19. sajandi esimesel veerandil
- 260 Bunge-aegne Tartu
- 278 Esimene eestlasest põllumajandusteadlane *dr. phil.* Jakob Johnson (1806–1865)
- 307 Saksa ja eesti näitused Tartus 1857–1913
- 335 IV. Näljahäda ja ümberasumisliikumine**
- 337 1867.–1869. aasta näljahäda Eestis ja hädaabikomiteede tegevus
- 344 Eestlaste väljaränne 19. sajandil – 20. sajandi algul. Taust ja võrdlusjooni naabritega
- 359 Ümberasumisliikumise ja eesti asunduste ajaloo historiograafia
- 371 V. 1919. aasta maareform ja selle tagajärjed**
- 373 Agraarküsimus ja 1919. aasta maareform Eestis: põhjused, eeldused ja tulemused
- 379 Eesti 1919. aasta maareformi historiograafia
- 401 Eesti 1919. aasta maareform: võrdlusjooni Ida- ja Kesk-Euroopa maadega
- 418 Baltisaksa põllumehed Eesti Vabariigis ja Läänemaal 1919–1939
- 455 Lisad**
- 456 Tiit Rosenbergi publikatsioonide nimekiri
- 466 Tiit Rosenbergi ettekanded ja esinemised
- 476 Tiit Rosenbergi juhendatud diplomi-, bakalaureuse-, magistri- ja doktoritööd

Saateks

Selle raamatu kaante vahele on saanud valik minu agraarajalooteemalisi või sellega lähemas seoses olevaid artikleid ning ettekandeid neljast aastakümnest, alates minu esimesest üliõpilasajal koostatud uurimusest 18. sajandi mõisamajanduse kohta kuni Eesti maaelu suurima, murrangulise 1919. aasta maareformi käsitlesteni. Enamik siinsetest uurimustest on juba varem trükivalgust näinud, neist suur osa on ilmunud aga võõrkeeles või vähelevinud väljaannetes. Mõned siin avaldatavatest töödest ilmuvad laiendatud või täiendatud kujul, mõned mitme algse artikli põhjal kokku võetuna ja mõned ka esmakordselt.

Temaatiliselt on nimetatud uurimused jaotatud viide ossa. Neist esimesse on koondatud tööd, mis vaatlevad mõisamajandust ja millegi poolest silma paistnud mõisnike tegevust – olgu selleks siis eriline roll talurahva elus ja provintsi poliitikas või põllumajanduse edendamisel, nende erandlik talupoeglik päritolu või siis tähtsus maaomanikuna.

Teise ossa koondatud uurimused püüavad avada erinevate talurahvakihtide palgejooni. Nii on lähema vaatluse all vabadikud ja mõisateenijad 19. sajandi esimesel poolel, mõisnike katsed luua maal saksa kolonistidest talunike ja mõisatööliste kihti, samuti on autori kodukihelkonna Sangaste näitel iseloomustatud talude pärieksostmise käiku ja taluperemeestekohaomanike kihi kujunemist. Selle osa lõpetab aga ülevaade sellest, kuhu oli jõudnud Eesti maarahvastiku ühiskondlik kihistumine 19. sajandi lõpuks.

Kolmas osa käsitleb mitmeid asutusi, ettevõtmisi ja tegelasi, kellel on olnud märkimisväärne roll meie põllumajanduse arengus. Sel eesmärgil on käsitletud ka kahe autorile lähedase linna – koolilinna Valga ja ülikoolilinna Tartu – ajalugu 19. sajandi algupoolel, esimest seal tegutsenud Liivimaa Maamõõdu- ja Revisjonikomisjoni ja teist Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Sotsioteedi tõttu. Samuti on Tartul keskne roll kogu Baltimaade ja esijoonel Eesti jaoks ülimalt innovatiivsete põllumajandusnäituste tõttu. Samasse konteksti sobib ka esimese eestlasest põllumajandusteadlase Jakob Johnsoni elu ja esiletõusu käsitus.

Neljas osa on pühendatud kahele eesti talurahva elu mõjutanud dramaatilisele teemale: viimasele suurele näljahädale aastatel 1867–1869 ja umbes samal ajal hoogustunud väljarändamisliikumisele ning selle käsitlemise ajaloole meie uurijate ja kirjameeste poolt.

Teose viimasesse ossa on lülitatud uurimused, mis püüavad erinevatest aspektidest iseloomustada Eesti 1919. aasta maaseaduse põhjal elluviidud maareformi põhjusi, eeldusi ja tulemusi, samuti laiemat tausta võrdluses teiste samaaegsete reformiriikidega. Analüüsitakse ka maareformi teostamise ajal ja järel sellele erinevate osapoolte antud hinnanguid. Ja lõpuks leiab käsitlemist maareformi üleelanud ja paigale jäänud baltisaksa põllumeeste saatus Eesti Vabariigis: vaadeldakse, mis sai neist, kellelt maa ära võeti.

Teose lisas on ära toodud minu kirjutiste bibliograafia ning ettekannete, esinemiste ja juhendatud tööde nimekiri.

Loodan, et olen suutnud ajada mõnedki vaod meie agraarajaloo uurimispõllule ning siin esitav valik võib pakkuda huvi ka maaelust ja selle minevikust huvitatud lugejaskonnale väljaspool eriteadlaste kitsamat ringi. Et olen teose kokkupanekul silmas pidanud ka ülikoolis aastaid loetud Eesti agraarajaloo kursuse võimalikke osalejaid, siis olgu neile esmaseks orientiiriks ka lühiülevaade sellest, mis agraarajalugu on.

Siinkohal ütlen tänu neile, kes on mind uurijateele suunanud ja sellel teel edasiliikumisel toetanud. Need, kelle õpilaseks ma end agraarajaloolasena pean, olid minu ülikooliaegne juhendaja ja hilisem lähim kolleeg professor Herbert Ligi, kelle juhendajast Artur Vassarast sai omakorda minu kandidaaditöö juhendaja. Olulist moraalset ja professionaalset tuge olen leidnud ka professor Sulev Vahtrelt, tänu kellele sai alguse minu historiograafiasuunaline lähenemine ajaloouurimisele. Ja lõpuks olgu tänatud kõik need kolleegid, õpilased ja lähedased, kes on saatnud mind minu uurija- ja õppejõutegevuses.

Mõnda agraarajaloost üldiselt

Mis on agraarajalugu – sellele küsimusele pole tavalugejal just kerge lähemat seletust leida, ehkki agraarajalugu on valdkond, millel on meie ajaloouurimises juba mitme sajandi pikkune traditsioon ja märkimisväärsed saavutused. Meie esimesed entsüklopeediad seda märksõna ei tunne, alles ENE 2. trükk (1985) määratleb selle

majandusajaloo haruna, mis uurib mineviku põllumajanduse tootlikke jõude ja tootmis-subteid, s.o põllumajanduses kasutatud tootmisvõtteid ja põllumajandusega tegeleva rahvastiku sotsiaalsed struktuuri. Mõnevõrra üksikasjalikumalt seletab mõistet üks meie nimekamaid agraarajaloolasi Enn Tarvel Eesti põllumajandusentsüklopeedia I osas (1998), kinnitades, et agraarajalugu on majandusajaloo haru, mis käsitleb maakasutuse (põllumajanduslikust ja õiguslikust aspektist), põllumajandusliku tootmise, maaelanikkonna sotsiaalsete ja õiguslike suhete, agraarpoliitika jms ajalugu. Agraarajalugu kujunes majandusajaloo raames 19. sajandi II poolel, sellega piirneb agraarsotsioloogia ja sellel on kokkupuuteid ka asustusajalooga (põllumajandusliku asustuse levik), sotsiaalajalooga (talurahva ajalugu), õigusajalooga (maaseadused, talurahvaõigused), arheoloogiaga (muistsed põllud ja tööriistad), etnograafiaga (rahvapärased töövõtted ja tööriistad) ning seda abistavad mitmesugused loodusteadused (osteoloogia, palüünoloogia, klimatoloogia) ja põllumajandusteadused, ka keeletadus (etümolooogia, onomastika).

Eesti agraarajaloo põhiallikad on valdus-, kohtu- ja fiskaaldokumendid (vakuraamatud, revisjoniprotokollid jm), agraarolude kirjeldused ja ainelise kultuuri säilmed.

20. sajandi alguseni domineeris õigusajalooline lähenemisiis, hiljem on tähtsustunud põllumajanduse ja talurahva ajaloo käsitlemine.

Agraarajalugu kui poliitiliselt suhteliselt neutraalse uurimisobjektiga teadusharu oli Eesti ajaloo teaduses 1950.–1970. aastail eelistatud ning selles saavutati rahvusvaheliselt arvestatavaid tulemusi. Sellise lähenemise krooniks oli meie juhtivate agraarajaloolaste mitmekümne aasta pikkuse töö viljana 1992. aastal ilmunud teose „Eesti talurahva ajalugu” I köide.

Tasuks heita veel pilk ka saksa ja inglise keeleruumi entsüklopeediasse.

Siin leiame antud märksõna (*Agrargeschichte, Landwirtschaftsgeschichte*) vaid suurest Brockhausi entsüklopeediast (1987; ka 1996):

Agraarajalugu on majandus- ja sotsiaalajaloo haru, mis tegeleb põllumajanduse ja selle subtega kogu majanduse ja ühiskonda. Agraarajaloo uurimisobjektiks on põllumajanduslik tootmine tootmisviisi (taimekasvatuse, loomakasvatuse jne) ja koguse järgi,

tootmistehnika (agrokultuur), agraarne rahvastik ja selle suhe kogurahvastikuga, õiguslikud ja sotsiaalsed suhted (Agrarverfassung), hindade ja palkade ning põllumajanduslike sissetulekute ajalugu (Agrarcrise).

Ameerika ja inglise suurtes üldentsüklopeediates sellist märksõna pole. Vaid inglise erialaleksikonis „The Blackwell Dictionary of Historians” (1988) on märksõna *Agrarian History*. Selles on kohe algul öeldud, et agraarajaloo piirid pole selgelt defineeritud ja selle aine oleneb käsitletavast aspektist. Nii on põllumajandust ja maaelu käsitlevad uurimused alati paigutatud majandusajaloo ja ajaloolise geograafia valdkonda. Sellele vaatamata võib agraarajaloo historiograafias eristada kaht põhilist teemaderingi ehk suunda:

- 1) põlluharimise praktilise külje uurimine – kallakuga kas esiajaloo suunas või teaduse ja tehnoloogia ajaloo poole;
- 2) põllumajanduse ja maaühiskonna institutsionaalse struktuuri uurimine – kallakuga kas majandusajaloo, sotsiaalajaloo, poliitilise ajaloo või õigusajaloo suunas.

Siiski olevat juurdumas ka sotsiaal(kultuur-)antropoloogiline või sotsioloogiline lähene mine, mille põhiobjektiks on talurahvas kui iseseisev fenomen (nn *peasant studies*).

Üldistades pakun omalt poolt välja laiema formuleeringu, mille kohaselt ***agraarajalugu on ajalooteaduse see osa, mis uurib põllumajanduse ja maaühiskonna arengu kõige erinevamaid aspekte ja seoseid esiajast kuni tänapäevani.***

Tänapäevasel internetiajastul võime aga agraarajaloo mõiste ja sellega tegelevate asutuste ning institutsioonide kohta leida infot palju enamatest kohtadest kui entsüklopeediad – piisab vastavate märksõnade sisestamisest otsingumootoris, kui avanevad paljud põnevad võrguleheküljed ...

Agraarajaloo uurimistraditsioonidest

Ehkki üldises ajalookirjutuses võib agraarteemasid leida juba antiikhistoriograafiast (nn pastoraalne traditsioon), on eespool nimetatud peamised teemavaldkonnad spetsiaalset käsitlemist leidnud alates 18. sajandi lõpust, eriti aga 19. sajandi keskpaigast peale.

Inglismaal käsitlesid seda rõhuga agraarajaloo institutsionaalsele küljele paljud 19. sajandi lõpu nimekad ajaloolased. Mitmeid uurijaid köitsid seejuures eriti inglise mõisa (*manor*) tekke ja arengu probleemid (F. Seebohm, P. Vinogradoff). Inglise agraarajaloolaste uue põlvkonna kaks mõjukamat tööd olid pühendatud juba modernse põllumajanduse probleemidele. Richard Henry Tawney (1880–1962), keda peetakse Briti sotsiaal-majandusajaloo üheks rajajaks, avaldas 1912. a teose „The Agrarian Problem in 16th Century”, mille peateemaks oli sotsiaalsete rühmade vastupanu pealetungivale kapitalismile. 1941 aga andis ta oma maa-aadli käsitlusega (*Gentry-Controversy*) tõuke ligi 20 aastat inglise varauusaja ajaloolaste hulgas kestnud diskussioonile. John Le B. Hammond (1872–1949) ja Barbara Hammond (1873–1961) – radikaalliberaalidest ajaloolastepaar, keda loetakse nn altpoolt kirjutatud ajaloo klassikuteks, avaldasid koos 1911. a teose inglise maatöolistest („The

Village Labourer 1760–1832”), milles kirjeldatakse eelindustriaalse küla allakäiku ning analüüsitakse valitsuse ja maaomanike poliitikat. Tawney ja Hammondite töid loetakse agraarajaloo klassikaks, mis mõjutasid oluliselt edasist uurimist.

Selleks ajaks oli üsna paljudes töödes kirjeldatud ka põllumajanduse tehnoloogilise külje ajalugu, kuid üks olulisemaid töid selles vallas oli Arnold Toynbee 1884. a postuum-selt ilmunud „Lectures on the Industrial Revolution”, mis kirjeldas põhjalikult 18. sajandil toimunud suuri muutusi põlluviljelussüsteemis ja tõuaretuses, mis said tuntuks kui „agro-kultuuriline revolutsioon”. Põlluharimise praktilise külje ajaloole oli pühendatud ka üks inglise agraarajaloolaste mõjukamaid töid – R. L. Prothero (hilisema nimega lord Ernle) „English Farming Past and Present” (1912). Põllumajanduse institutsionaalsed ja tehnoloogilised muudatused leidsid käsitlemist ka puht majandusajaloolistes töödes. Sellelaadsete uurimuste pioneeriks oli J. E. T. Rogersi (1823–1890) teos „A History of Agriculture and Prices in England”.

Inglismaal on viimase poolsajandi jooksul agraarajaloo domineerinud nn Leicesteri koolkond eesotsas Joan Thirskiga (sünd 1922), kes on andnud välja 8-köitelise „The Agrarian History of England and Wales” (Cambridge 1967–2000).¹ Nad püüavad suunata agraarajaloo käsitlust riiklik-õiguslike ja institutsiooniliste teemade uurimiselt rohkem lokaalajalooliste uuringute suunas, mis keskenduvad varasemast enam ka põlluharimise praktilisele küljele ja püüavad tihedamalt seostada agraarseid ja demograafilisi muutusi. Teine tugev suund on sotsiaalajalooline, mille põhiobjektiks on maaühiskond. Selle nimekamad esindajad on Londoni ülikooli uusaja ajaloo professor Francis Michael Longstreth Thomson (sünd 1925) ja Kenti ülikooli agraarajaloo professor Gordon Edmund Mingay (1923–2006) oma monograafiatega inglise maaühiskonna ajaloost 18. ja 19. sajandil.

Agraarajaloo olulisteks institutsioonideks on ka vastavad erialaajakirjad, mille taga on suuremad uurimiskeskused või seltsid. Inglismaal on selliseks *British Agricultural History Society* (BAHS; asutatud 1952), kes annab alates 1953. aastast välja ajakirja *Agricultural History Review*, samuti alates 2001. aastast kaks korda aastas ilmutavat büllötääni *Rural History Today*. Nende väljaandmisel tugineb BAHS Readingi ülikooli juures tegutsevale Agraarajaloo Instituudile, kus asub ka üks maailma kesksemaid põllumajandusajaloo muuseumi (The Museum of English Rural Life; asutatud 1951).

Mõjukaks agraarajaloo ajakirjaks on kujunenud ka 1990. aastast Cambridge ülikooli poolt kaks korda aastas väljaantav *Rural History: Economics, Society, Culture*, mille rõhuasetus on sotsiaalajalool.

Saksamaal algas agraarajaloo viljelemine selgepiirilisel 19. sajandi keskpaigast ja sakslased ise on selle arengus eristanud 4 etappi.

- 1) Algselt kulges see nn natsionaalökoonoomia raames ja selle tähiseks on Crh. Langethali „Geschichte der deutschen Landwirtschaft” (4 kd 1847–1856);
- 2) 19. sajandi lõpul pani Georg Friedrich Knapp oma tööga „Die Bauernbefreiung und Ursprung der Landarbeiter in der ältesten Teilen Preussens” (2 kd, Leipzig 1887) aluse

¹ Vt selle algatuse kohta: **Thirsk, Joan**. The British Agricultural History Society and *The Agrarian History of England and Wales*: new projects in the 1950s. – *The Agricultural History Review*, Vol 50 /II (2002), lk 155–163; nimetatud suurteose viimane, *paperback*-väljaanne ilmus Cambridge'i ülikooli kirjastuse väljaandel tervikuna 2011. a.

ueele uurimisetapile, mille keskmes oli mõisamajanduse ja talurahva emantsipatsiooni ajalugu. Tähelepanuväärne oli selles ka Th. von der Goltzi „Geschichte der deutschen Landwirtschaft“ (2 kd, 1902–1903) ja 1903 ilmuma hakanud esimene saksa majandusajaloo ajakiri *Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*;

- 3) Kolmas etapp algas maailmasõdadevahelisel perioodil ja seda uurimisetappi iseloomustab varasemast suurem tähelepanu saksa talupoegade ja põllumajanduslike novatorite suhtes. Seda tähistavad suur Günther Franzi (1902–1992) väljaantud 5-köiteline „Deutsche Agrargeschichte“ (1962–1970), G. Franzi ja H. Haushoferi väljaantud „Grosse Landwirte“ (1970) ja hulk väiksemaid ülevaateid (E. Klein, R. Krzymowski jt).

Üle-euroopalises kontekstis oli teedrajavaks teoseks aga Göttingeni majandus- ja sotsiaalajaloo professori Wilhelm Abeli (1904–1985) „Agrarkrisen und Agrarkonjunktur. Eine Geschichte der Land- und Ernährungswirtschaft Mitteleuropas vom 13. bis zum 19. Jh.“ (1. tr 1935). See teos tõsis ka kõrgemale puht saksa ajalootraditsioonist oma kvantitatiivse andmebaasi ja majandusteooriate rakendamise poolest. Märkimist väärib veel W. Abeli 1962. a ilmunud „Geschichte der deutschen Landwirtschaft vom frühen Mittelalter bis zum 19. Jh.“, mis ilmus uue, 8-köitelise sarja „Deutsche Agrargeschichte“ II köitena;

- 4) Viimast etappi alates 1980. aastate lõpust tähistab pöördumine taas mõisamajanduse ajaloo poole, et seletada saksa (eriti Preisi) ajaloo eripärasid. Vast olulisimaks teoseks on siin Heinrich Kaaki suurt tähelepanu pälvinud monograafia „Die Gutsherrschaft. Theoriegeschichtliche Untersuchungen zum Agrarwesen im ostelbischen Raum“ (Berlin – New-York 1991).

Olulisimaks agraarajaloo keskuseks Saksamaal on 1953 Stuttgartis asutatud *Gesellschaft für Agrargeschichte* ja selle väljaantav ajakiri *Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie*.

Üsna pikk agraarajalooliste teemade käsitlemise traditsioon on Prantsuse historioograafias, eriti Annaalide koolkonna ajaloolastel, nagu Marc Bloch (1886–1944), Fernand Braudel (1902–1985), Emmanuel Le Roy Ladurie (sünd 1929) jt, kelle tööd on vast ka kõige laiemalt tuntud.

Üle-euroopalises plaanis on korüfeeks ka T. Rogersi ja W. Abeli traditsiooni jätkanud Hollandi ajaloolane, Wageningeni Põllumajandusülikooli professor Bernard Hendrik Slicher van Bath (1910–2004), kelle „Lääne-Euroopa agraarajalugu AD 500–1850“ ilmus algselt 1960. a hollandi keeles.² Wageningeni Põllumajandusülikoolis on jätkuvalt tegutsemas tugev agraarajaloo uurimisrühm ja vastav professor.³

USA-s on agraarajalugu arenenud koos majandusajalooga. Selle nurgakiviks on Carnegie fondi poolt Washingtonis sõdadevahelisel perioodil avaldatud kaks tähtteost – P. W. Bidwelli ja J. I. Falconeri „History of Agriculture in the Northern United States 1620–1860“ (1925) ja L. C. Gray „History of Agriculture in the Southern United States up to 1860“ (1933). Märkimist väärib, et just USA-s hakkas sel ajal ilmuma ka esimene puht

² Woude, A. M. van der. Slicher van Bath and his team. – *Tijdschrift voor Geschiedenis* 119 (4), 2006.

³ Vt: Bieleman, J. Dutch agricultural history c. 1500–1950. – *Rural history in the North Sea area: an overview of recent research.* / Thoen, Erik, Molle Leen Van. Turnhout: Brepols, 2006 (Corn (= Comparative Rural History of the North Sea Area) publication series 1); Bieleman, J. *Five centuries of farming: a short history of Dutch agriculture 1500–2000.* Wageningen: Wageningen Academic Publishers, 2010.

agraarajaloo ajakiri – *Agricultural History* (asutatud 1927) ja seda annab välja vastav selts Davise ülikoolis (Californias) Agraarajaloo Instituudi toel. Üldiselt on agraarajalugu USA historiograafias käsitletav enamasti teiste Ameerika ajaloo teemade, nagu piiride ajaloo, keskkonna-ajaloo või orjuse ajaloo raames. Mõned aastakümned on räägitud ka nn uuest agraarajaloost (*new rural history*), milles agraarajaloolased peaks laialdasemalt rakendama teiste ajalooteaduse harude ning eriti sotsiaal- ning humanitaarteaduste kontseptsioone ja uurimismeetodeid. Selles on uueks uurimissuunaks saanud nn *Peasantology* (vene k. *krestjanovedenije*), mille peamiseks uurimisobjektiks on talurahvas. USA-s annab Utah' ülikool alates 1973. aastast välja interdistsiplinaarset kvartalikirja *Peasant Studies*, mille taga on antropoloogia, ajaloo, majanduse ja politoloogia osakonnad ning Kesk- ja Lähis-Ida uurin-gute keskus, mistõttu seal domineerib nn kolmanda maailma ja 20. sajandi temaatika. Üks selle interdistsiplinaarse valdkonna juhtivamaid teadlasi on poola päritolu inglise sotsioloog Theodor Shanin (sünd 1930), kes on viimasel aastakümnel spetsialiseerunud vene talu-rahva uurimisele.

Vana ja ulatuslik on agraarajaloo viljelemine ka **Venemaal**. Selle silmapaistvamateks rajajateks võib pidada Vassili Semevskit (1848–1916) töödega talurahvaküsimuse ajaloost Venemaal 18. sajandil – 19. sajandi esimesel poolel ja Vassili Kljutševskit (1841–1911) töödega pärisorjuse tekkest. 20. sajandi esimese poole autoritest tõusevad esile vene nn *krestjanovedenije* rajaja Aleksandr Tšajanov (1888–1937) ja 20. sajandi alguse vene talurahva aja-loo uurija Sergei Dubrovski (1900–1970). Nõukogude perioodil, eriti alates Stalini-järgsest ajast, laienes agraarajaloolaste arv märkimisväärselt ja esiplaanile tõusid feodaalse talurahva ajaloo küsimused. Selle ajastu korüfeede hulka kuuluvad Boriss Grekov (1882–1953), Nikolai Družinin (1886–1986), Viktor Jatsunski (1893–1966) jmt. Vene agraarajaloolaste silmapaistvamad uurimused sündisid eelmise sajandi viimasel kolmandikul, eriti seoses kliimeetriliste meetodite rakendamisega, milles juhtivateks autoriteetideks olid 18. sajandi lõpu – 20. sajandi alguse vene talurahva, mõisamajanduse ja põllumajanduse turusuhete käsitlejad Ivan Kovaltšenko (1923–1996), Leonid Milov (1929–2007), Boriss Litvak (1919–2002), Andrei Anfimov (1916–1995) jt. Kollektiviseerimiseelse nõukogude küla ja järgneva talurahva represseerimispoliitika uurijana kerkis esile Viktor Danilov (1925–2004), kelle peamised uurimused said ilmuda küll alles pärast nõukogude režiimi kokkuvarisemist. Üheks viimaseks ja tunnustatuimaks autoriks sellest agraarajaloolaste plejaadist on Boriss Mironov (sünd 1942), kes on suutnud anda ka hõlmava sotsiaalajaloolise käsitluse Vene impeeriumi ajaloost.

Ehkki Venemaal (ja varasemas Nõukogude Liidus) ei olnud oma agraarajaloolaste seltsi ega ajakirja, kujunes nende asemel korraldavaks keskuseks agraarajaloo sümposi-um, mis sai alguse 1958. aastal ja mis on regulaarselt toimunud tänini. Selle algselt ja ka praegu Ida-Euroopa (vahepeal *üleliidulise*) agraarajaloo sümposiumi nime kandva foo-rumi algatajateks olid toonase Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudi ajaloo-lased eesotsas akadeemik Hans Kruusiga. Sümpoosiumi esimene istung toimus detsembris 1958 Tallinnas (samuti toimusid siin ka IX istung oktoobris 1966 ja XX istung septembris 1984), viimane, XXXIII aga oktoobris 2012 Brjanskis. Sümpoosiumi istungeid korraldasid järjekorras tollased liiduvabariikide teaduste akadeemiad koos juhtivate ülikoolide ja peda-googiliste instituutidega, alates 1991. aastast aga Venemaa ülikoolid. Alates 1975. aastast

toimis sümposium alaliselt tegutseva üleliidulise foorumina; 1991. aastast tegutseb see Agraarajaloo Probleemide Teadusnõukogu nime all Venemaa Teaduste Akadeemia ajalooosakonna juures. Algselt kuni 1972. aastani igal aastal, sealpeale üle aasta pea regulaarselt (välja arvatud mõned vahelejäädud korrad 1980.–90. aastate vahetusel) suuremates ülikoolilinnades toimunud ja tavaliselt 3–4 päeva kestnud suurüritustel peetud ettekanded on ilmunud sümposiumi aastaraamatutes või teeside ja materjalikogumikes, pakkudes nii ülevaadet uuematest uurimistulemustest, tõstatunud probleemidest ja valdkonna arengujoontest.⁴

Eespool nimetatud saavutustest hoolimata pole Venemaa agraarajaloolastel õnnestunud luua kaasaegsel tasemel monumentaalteost, ehkki juba 1970. aastatel asuti koostama mitmekõitelist talurahva ajalugu. Valmis sai kolmekõiteline Euroopa talurahva ajalugu feodaalperioodil,⁵ kuid 10-kõitelisena ja kahes seerias kavandatud talurahva ajalugu NSV Liidus (selle all käsitleti ka kõigi tollase NSVL regioonide talurahva ajalugu), millest 5 köidet pidi olema pühendatud 1917. aasta eelsele ja 5 köidet nõukogude talurahvale, jäi lõpetamata. Selle esimese seeria käsitus jõudis 15. sajandini, teise seeria oma 1950. aastate lõpuni.⁶

Skandinaaviamaadest on pikimad agraarajaloo viljelemise traditsioonid **Taanil**. Sellega hakati tegelema juba 19. sajandi lõpul ja põllumajanduse ajalugu kuulus põllumajanduslike õppeasutuste programmi.⁷ Maailmasõdade vahel ilmus ka esimene mitmekõiteline Taani põllumajandusajaloo käsitus, mille autoriks oli põllumajanduskonsulent ja -ajaloolane Kristian Hansen (1858–1941). 1930. aastate lõpus pühendusid agraarajaloo uurimisele mitmed nooremad ajaloolased, kes koondusid Kopenhaageni ülikooli agraarajaloo professori Fridlev Skrubbeltangi (1900–1988) ümber. 1952. aastal asutati Taani Agraarajaloo Selts (Landbohistorisk Selskab), kellel ilmus alates 1956. aastast ka oma ajakiri (alates 2004. a nime all *Landbohistorisk Tidsskrift*). Seltsi kirjastusel on ilmunud ligi paarsada monograafiat ja kogumikku ning esimesena Põhjamaadest avaldasid Taani agraarajaloolased juba 1988. aastal mitmekõitelise Taani põllumajanduse ajaloo, mis sai suunanäitajaks ka lähinaabrite jaoks.⁸

Ka **Rootsis** on agraarajaloo uurimisel pikaajalised traditsioonid. Rootsi agraarajaloolaste suursaavutuseks on aastatel 1998–2003 ilmunud viiekõiteline koguteos Rootsi põllumajanduse ajaloo kohta.⁹ Selle baasil ilmus kollektiivi eestvedajate, Rootsi Põllumajandusülikooli agraarajaloo professori Janken Myrdali ja Uppsala ülikooli majandusajaloo professori Mats Morelli koostatuna kokkuvõtlik käsitus ka inglise keeles.¹⁰

Soomes sai agraarajalugu alguse seoses majandusajaloo õitselepuhkemisega 19. sajandi lõpul. Gunnar Suolahti kultuuri- ja sotsiaalajaloo koolkonnast sündis 1910. aasta paiku

⁴ <https://sites.google.com/site/sahee1958/home>

⁵ *История крестьянства в Европе. Эпоха феодализма. В трех томах.* Том 1–3. Москва: Наука, 1985–1986.

⁶ *История крестьянства СССР с древнейших времен до Великой Октябрьской социалистической революции: в 5-и томах.* Т. 1–2. Москва: Наука, 1987; *История крестьянства СССР. История советского крестьянства: в 5-и томах.* Т. 1–4, Москва: Наука, 1986–1988.

⁷ Vt: Maar, V. E. *Det Danske Landbrugs Historie*. Forelaesinger Holdte Paa Den Kgl. Veterinaer- Og Landbohøjskole 1900–1901. 1912. a avaldatud teos on ilmunud kordustrükina viimati 2010. a.

⁸ *Det danske landbrugs historie.* I–IV. Red. Claus Bjørn. Landbohistorisk Selskab, 1988.

⁹ **Tarkiainen, Ü.** Koguteos Rootsi põllumajanduse ajaloo kohta. [Arvustus] – *Tuna*, 2004, 3, lk 139–143.

¹⁰ *The Agrarian History of Sweden: from 4000 BC to AD 2000.* J. Myrdal & M. Morell (Eds.). Lund: Nordic Academic Press, 2011.

agraar- ja asustusajaloo uurimissuund, mille silmapaisvaimaks esindajaks sai Eino Jutikkala (1907–2006).¹¹ Soome agraarajaloo patriarhiks peetav akadeemik Jutikkala oli Helsingi ülikooli majandusajaloo (1950–1954) ja Soome ajaloo (1954–1974) professor, kes alustas Soome talurahva ajaloo uurimisega juba 1930. aastail. 1942. a ilmus tema „Suomen talonpojan historia” (2., täiendatud trükk 1958. a) ja 1939–1945 (koos G. Nikanderiga) 3-osaline „Suomen kartanot ja suurtilat” (Soome mõisad ja suurtalud). E. Jutikkala pani aluse ka Soome ajaloolis-demograafilisele uurimissuunale. Akadeemik Jutikkala koos oma õpilase professor Viljo Rasilaga (sünd 1926), kellega nad kuulusid kolmeosalise „Soome majandusajaloo” (1982–1983) põhiautorite hulka, olid üheks eestvedajaks ka Soome agraarajaloolaste praeguse põlvkonna viimase suurteose – kolmeosalise Soome põllumajanduse ajaloo (2003–2004) koostamisel.¹² Agraarajalool on Soomes väga tihe seos nn paiga- ehk lokaalajalooaga. Selle edendamiseks asutati 2006. aastal Helsingis Soome Põllumajandusmuuseumi Sarka eestvedamisel Soome Agraarajaloo Selts.

Tänaseks päevaks on pea kõigis Euroopa riikides oma agraarajaloo uurimiskeskused, seltsid ja väljaanded ning koostöövõrgustikud. Briti agraarajaloolaste eestvedamisel asutati 2010. aastal Brightonis peetud rahvusvahelisel konverentsil *Rural History 2010* ka Euroopa agraarajaloolaste ühendus *European Rural History Organisations* (EURHO) keskusega Austrias.¹³ Koostöövõrgustikest on meile huvipakkuvaim aga Põhjamere regiooni agraarajaloo uurimisprojekt CORN (Comparative Rural History of North Sea Area), mis ühendab Belgia, Hollandi, Prantsusmaa, Rootsi, Saksamaa, Suurbritannia ja Taani tähtsamaid uurimiskeskusi. Selle peaesmärgiks on võrdlev-interdistsiplinaarse ja sünteesiva käsitluse koostamine Põhja-Prantsusmaa, Briti saarte, Madalmaade, Põhja-Saksamaa ja Skandinaavia maamajanduse ja -ühiskonna ajaloost aastatel 500–2000.¹⁴

Baltimaade ajalookirjutuses on agraarajalool olnud algusest saadik eriline koht. Nii Eesti kui ka Läti historiograafias tugineb see baltisaksa ajalookirjutuse rajatud ühisele alusele.

Baltisaksa agraarajalookirjutus sai alguse valgustusajastul 18. sajandi lõpul ja selle keskseks teemaks on algusest peale olnud siinsete agraarsuhete ja talurahva ajalugu. Sellele alusepanijaks võib lugeda Liivimaa mõisainspektori poega, Laiuse pastorit Johann Heinrich Jannaud (1753–1821), kes avaldas 1786. a teose „Geschichte der Sklaverey und Charakter der Bauern in Lief- und Ehstland. Ein Beytrag zur Verbesserung der Leibeigenschaft”. Jannau käsitluses on kogu siinse ajaloo keskteljeks agraarsuhted ehk talurahva sõltluse areng alates esiaja lõpust kuni valgustusajani välja. Osalt tuntud, osalt tundmatuile allikaile tuginedes kirjeldab Jannau üksikasjalikult pärisorjuse tekkimise ja arengu käiku ning iseloomustab

¹¹ Tarkiainen, K. Ajalookäsitlus Rootsis ja Soomes käesoleval sajandil. – *Ajalooline Ajakiri*, 1999.1 (104), lk 15–16.

¹² *Suomen maatalouden historia*. 1–3. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 914). Jyväskylä, 2003–2004. (1. osa: Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle. Toim. Viljo Rasilaga, Eino Jutikkala ja Anneli Mäkelä-Alitalo; 2. osa: Kasvun ja kriisien aika 1870-luvulta 1950-luvulle. Toim. Matti Peltonen; 3. osa: Suurten muutosten aika Jälleenrakennuskaudesta EU-Suomeen. Toim. Pirjo Markkola).

¹³ www.ruralhistory.eu

¹⁴ Neljaköitelisena kavandatud teosest on juba osa ilmunud: *Rural Economy and Society in North-Western Europe, 500–2000*. I–II. 2010–2011 (Vol. 1: Social Relations: Property and Power. B. J. P. Van Bavel, R. W. Hoyle (eds.); Vol 2. Making a living: Family, Income and Labour. E. Vanhaute, I. Devos, T. Lambrecht (eds.)). Vt: www.corn.ugent.be

otsekoheselt ja teravalt siinsete rahvaste saatust mõjutanud tegureid. Kui Jannau teost võib pidada teaduslikuks käsitluseks kindla periodiseeringu ja selge ajaloolise kontseptsiooni ning allikakasutuse poolest, siis talle järgnenud valgustuskirjandus oli rohkem talurahva olukorda kirjeldav ja publitsistlik (Garlieb Merkeli, Johan Christoph Petri jt teosed). Rohkem allikalise iseloomuga on mitmete Balti kodu-uurijate (August Wilhel Hupel, Johan Christoph Brotze, Otto Huhn jt) 18. sajandi lõpul – 19. sajandi algul süstemaatiliselt kogutud nn topograafilised kirjeldused siinsete provintside, sh talupoegade, mõisate, külade ja isegi talude kohta.

18. sajandi lõpul hakati materjali koguma ka baltisaksa aadli ja mõisate kohta. Üks, kes tegeles Liivimaa aadli ajaloo, oli Tartu bürgermeistrist ajaloolane Friedrich Konrad Gadebusch (1719–1783), kelle tööst ilmus aga vaid osakesi, kuna põhiosa jäi käsikirja.

Samuti tegeles 1820.–1830. aastail genealoogiliste materjalide kogumisega Liivimaa rüütelkonna arhiivi korraldaja Moritz von Wrangell, kelle väljakirjutustele tuginesid oma matrikliraamatute pidamisel Liivi- ja Eestimaa rüütelkonnad.

Liivimaa mõisaajaloo süstemaatilisele uurimisele pani aga aluse maanõunik, põllumees ja kirjanik Heinrich von Hagemester oma teosega „Materialien zu einer Geschichte der Landgüter Livlands” (2 kd, 1836–1837). Tema töö sai eeskujuks mitmetele teistele mõisaajaloo uurijatele. Tema tööd täiendasid hiljem Eduard von Tiesenhausen (1843) ja Saaremaa mõisate ajaloo osas Karl Friedrich von Buxhövdén (1851). Märksa laiemale allikateringile tugines Liivimaa mandriosa rüütlimõisate uurimisel Leonhard von Stryk, kelle teos „Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands” (1. kd 1877 eesti distrikti ja 2. kd 1885 läti distrikti mõisate kohta) on tänini peamiseks ülevaateks Liivimaa mõisate ajaloost (teos avaldati faksiimiletrükis Saksamaal 1969. a).

Eestimaa provintsi mõisate ajaloo kohta sellist ülevaatlisku teost pole. On väiksemaid ja võrdlemisi ebakriitilisi töid vaid mõnede perioodide või üksikute kreiside kohta, nagu Julius Pauckeri käsitlused Eestimaa mõisatevaldusest Taani ajal (1853) ning Rootsi ajal Harju- (1847) ja Virumaal (1849). Mõisate ja aadlkonna ajalooa põimused tihedalt baltisakslaste genealoogilised uuringud. Sellealane kirjandus on üsna rikkalik, alates professionaalsete ajaloolaste monograafiatest ja lõpetades asjaarmastajate koostatud materjalikogudega oma suguvõsa kohta. Metoodiliseks eeskujuks järgnevatele sai selles vallas Hermann von Bruiningki „Das Geschlecht von Bruiningk in Livland” (1913). H. Bruiningk on kogunud ja avaldamiseks ette valmistanud ka üliolulise Liivimaa keskaegsete mõisaürikute kogu „Livländische Güterurkunden”, millest on aastatel 1909–1929 ilmunud kaks köidet. Sõdadevahelisest perioodist, mil baltisaksa genealoogiline uurimistöö eriti hoogustus, on olulisimaks väljaandeks Balti rüütelkondade genealoogiline käsiraamat „Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften” (GHBR) – Teil Estland (3 kd 1930–1936), Teil Livland (2 kd 1929–1943, jäi lõpetamata), Teil Oesel (1935–1939), Teil Kurland (2 kd 1930–1944, samuti lõpetamata).

18. sajandi lõpust pärinevad ka esimesed tööd põllumajanduse agrotehnilis-majandusliku külje kohta. Algselt kandsid need rohkem käsiraamatu või kirjelduse ilmet ja on hinnatavad rohkem kui allikad, nagu näiteks Johan Fischeri „Livländisches Landwirtschaftsbuch” (1753), A. W. Hupeli „Ökonomisches Handbuch” (1796), samuti 19. sajandi keskpaiga mõisnikest põllumeeste või teadlaste, nagu Alexander von Huecki, Carl von Huecki, Carl

Hehni, Otto von Gruenewalldi, Jegor von Siversi jt tööd. Olgu siin märgitud ka esimese eestlasest põllumajandusteadlase Jakob Johnsoni tööd. Tõsisem ülevaade siinse põllumajanduse arengust pärineb ligi pool sajandit Liivimaa Üldkasuliku Ökonoomilise Sotsieteedi sekretäriks olnud Gustav von Stryki sulest, kelle viieosalisest uurimusest on ilmunud küll vaid lühikokkuvõte „Die Landwirtschaft in Livland” (1918).

19. sajandil – 20. sajandi algul ilmunud agraarajaloolastes töödes prevaleerib jätkuvalt H. von Jannau algatatud agraarsuhete ehk talurahvaküsimuse ajalugu – täpsemalt käsitletus rüütelkondade tegevusest selle lahendamiseks. Kaalukaimad tööd agraarküsimuse ja -seadusandluse ajaloost alates 18. sajandi lõpust kuni autorite kaasajani ilmusid 19. sajandi lõpul – 20. sajandi algul. Baltisaksa agraarajaloo uurimise klassikasse kuuluvad Aleksander Tobieni 2-osaline „Die Agrargesetzgebung Livlands im 19. Jahrhundert” (1899–1911) ja Axel von Gerneti „Geschichte und System des bäuerlichen Agrarrechts in Estland” (1901).

Pärast Esimest maailmasõda sündis põhjalikeim agraarajalooline uurimus Eesti kesk-aegsete agaarolude kohta, mille autoriks oli taanlasest baltisaksa ajaloolane, Tallinna linnaarhivaar Paul Johansen (1901–1965). Tema doktoritöö „Siedlung und Agrarwesen der Esten im Mittelalter” (1925) ja monograafia „Die Estlandliste des „Liber Censu Daniae” (1933) tõstsid Eesti agraarajaloo uuele tasemele ning panid aluse asustusajaloo uurimisele. P. Johanseni uurimused andsid ka varasemaga võrreldes palju täpsema pildi mõisate ja vasallkonna kujunemiskäigu alguse kohta Eestimaa.

Pärast Teist maailmasõda püüdsid Eestimaa mõisate ja perekonnaloole ajaloo uurimist edasi viia mitmed Eestimaa rüütelkonna liikmed Saksamaal, nagu Walter von Hueck, parun Erich Schilling, Henning von Wistinghausen, Ernst von Mühlendahl jt. Hulk rüütelkondliku taustaga autoreid on baltisaksa traditsioone järgides kogunud ja avaldanud peamiselt kitsamaid suguvõsa ja nende mõisavalduste ajaloo materjale.

Monograafiliste tööde autoritena on Teise maailmasõja järgsel ajal ja eriti viimastel aastakümnetel Baltimaade agraarajaloo temaatika vastu huvi tundnud mitmed akadeemilised Saksa ajaloolased, kelle doktoritööd, mis valminud erinevates Saksa ülikoolides, on käsitletud mitmeid olulisi agraarajaloolisi teemasid. Ajalises reas monograafia ilmumise järgi olgu nende autoritest esile toodud Georg Hermann Schlingensiepen („Der Strukturwandel des baltischen Adels in der Zeit vor dem ersten Weltkrieg” (1959)), Gert von Pistohlkors („Ritterschaftliche Reformpolitik zwischen Russifizierung und Revolution” (1978)), Saksa-Ameerika teadlane Heide W. Whelan („Adapting to Modernity. Family, Caste and Capitalism among the Baltic German Nobility” (1999)), Jürgen Heyde („Bauer, Gutshof und Königsmacht. Die estnischen Bauern in Livland unter polnischer und schwedischer Herrschaft 1561–1650” (2000)), Kirsten Zimmermann-Schulze („Ländliche Siedlungen in Estland. Deutschbaltische Güter und die historisch-agrarische Kulturlandschaft” (2004)), David Feest („Zwangskollektivisierung im Baltikum. Die Sowjetisierung des estnischen Dorfes 1944–1953” (2007)).

Läti agraarajalookirjutuse esikteoseks võib pidada Frīcis Roziņši publitsistlikku laadi teost „Lāti talupoeg” (1904). Läti Vabariigis kujunes antud vallas tooniandvaks juristi taustaga Arnolds Švābe (1888–1959), kelle tuntuim teos on ülevaade Läti agraarajaloost, milles on põhirõhk 19. sajandil (A. Schwabe. „Grundriss der Agrargeschichte Lettlands” (1928)). A. Švābe käe all kujunes välja paljulubav noorte agraarajaloolaste rühm – Benno Åbers,

Alfrēds Altements, Edgars Dunsdorfs, Georgs Jenšs, Margērs Stepermanis jmt. Oma jälje jättis Lāti agraarajalukku ka eesti päritolu Lāti Põllumajandusakadeemia professor tehnikateaduste doktor Arturs Leppiks, kes avaldas 1926. a põhjaliku teose põllumajandusmasinate ajaloost.

Juba Teise maailmasõja järgesse perioodi jäävad eksiilis majandusajaloolastena rahvusvahelist tunnustust pälvinud Arnolds Aizsilnieksi, Nikolaijs Balabkinsi ja Edgars Dunsdorfsi tööd. Eesti ajaloo kontekstis on nende töödest vast olulisimad majandusajaloo professori Edgars Dunsdorfsi (1904–2002) uurimused, eriti Rootsi aja mõisate ajaloost, nagu „The Livonian Estates of Axel Oxenstierna” (Stockholm 1981) ja kõigi Lāti ala mõisate ajaloolisest saatusest ülevaadet andev teatmeline „Muižas. Simt divdesmit viens attēls” (Melbourne 1983).

Nõukogude perioodil kujunes Lāti NSV-s agraarajalugu analoogselt Eestiga üheks tugevamaks uurimissuunaks. Seda viljelesid nii Nõukogude Liidust tulnud kogenud Jānis Zutis kui ka noored Vassili Dorošenko ja Mihhail Kozin, Lāti nn vanadest ajaloolastest M. Stepermanis ja noortest Heinrihs Strods, Jānis Zemzaris, Austra Mieriņa, Lida Balevica, Ojars Niedre, Ilga Grāva ja etnograafid Ingrida Leinasāre ja Linda Dumpe. Nende töödel põhineb ka olulisim kokkuvõtlik teos H. Strodsi sulest („Latvijas lauksaimniecības vesture” (1992)), mis annab ülevaate põllumajanduse ajaloost Lätis algusaegadest kuni 1990. aastani. Pärast taasisesivumist on aga traditsiooniline agraarajaloo suund soikunud – vanad tegijad on sellelt areenilt lahkunud, uut järelkasvu aga pole peale tulnud. Mainimist väärib vaid agraarajaloo äärealale ulatuva mõisaarhitektuuri uurimine, mis viimastel aastakümnetel on ka Lätis moodi läinud (Dainis Bruģis, Imants Lancmanis, Jānis Zilgalvis jmt).

Eesti agraarajalookirjutuse esikteoseks võib pidada noore koolmeistri Andres Saali raamatut „Pāris ja prii” (I–II, 1891–93), milles autor käsitleb esmalt talurahva pärisorjuse (1215–1819) ja siis priiuse ajalugu (1819–1866). Talurahva ajalugu konfrontatsioonis aadliklassi tegemistega on sestpeale eesti agraarajaloo uurimises prevaleerinud tänini. 20. sajandi algul käsitlesid seda vastukaaluks rüütelkondlikku reformipoliitikat ülistavatele A. Tobieni, A. von Gerneti jt baltisaksa autorite töödele noored eesti radikaalid Jaan Kärner teoses „Talurahva vabastamine Eestimaal” (1916) ja Nikolai Kōstner teoses „Teoorjuse kaotamine ja maaproletariaadi kujunemine Liivimaal” (1915, trükiis 1927).

Õige hoo sai agraarajaloo uurimine Eesti Vabariigi perioodil, kui sellega hakkasid tegelema juba professionaalse koolituse saanud ajaloolased. P. Johanseni algatatud asustusajaloo suunda viljelesid veel Evald Blumfeldt ja Otto Liiv, Rootsi riigi agraaripoliitikat käsitlesid Juhān Vasar ja Hendrik Sepp, Eesti ala majanduslikku arengut, eeskätt teraviljakasvatust ja -kaubandust 17. sajandi lõpul analüüsis oma doktoritöös Otto Liiv, talurahva olukorda ja rahutusi ning rahvuslikku emantsipatsiooniliikumist 19. sajandil – 20. sajandi algul Hans Kruus. Alustati veel mitme uue teema uurimist, nagu rahvastiku areng, põllumajanduse moderniseerimine ja talude päriseksostmine 19. sajandil, mida jätkasid juba uue põlvkonna ajaloolased sõjajärgses Eestis.

Mitmeid kaalukaid teoseid Eesti agraarajaloost kirjutasid Rootsis eksiilis jätkanud ajaloolased. Neist Arnold Soom pööras oma 1954. a ilmunud monograafias „Der Herrenhof in Estland im 17. Jahrhundert” esimesena suurt tähelepanu just mõisamajandusele. Mõisale kui asunduskeskusele oli pühendatud ka etnograaf Gustav Rānga uurimus „Die älteren

baltischen Herrenhöfe in Estland” (1971). Rootsiaegset mõisatereduksiooni aga käsitles Aleksander Loiti doktoritöö, mille esimene osa ilmus 1974. a rootsikeelse monograafiana.

Nõukogude Eestis kujunes 1950. aastatest alates välja tugev agraarajaloolaste rühm, mis suuresti jätkas Eesti Vabariigi aegset H. Kruusi alustatud talurahva ajaloo uurimise suunda – nn Artur Vassari koolkond Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudis, kuhu kuulusid Juhan Kahk¹⁵, Herbert Ligi¹⁶, Enn Tarvel¹⁷, noorematest Sirje Kivimäe ja Tiit Rosenberg. Olulisimateks uurimisteedeks olid talu- ja mõisamajanduse olukord ja talurahva vastuhakud, talurahva sotsiaalne struktuur ning põllumajanduse areng.

Kesk- ja uusaja talurahva ajaloo uurimisega tegelesid viljakalt veel Jaan Konks, Sulev Vahtre¹⁸, August Traat, Otto Ibius jmt, kapitalismiperioodi mõisamajandusega majandus-teadlane Viktor Fainštein, maakäsitööd uuris etnograaf Jüri Linnus.

20. sajandi talurahva ajaloo uurijatest väärivad esiletõstmist Evald Laasi ja Ants Ruusmann, kes püüdsid nii palju, kui see nõukogude režiimi tingimustes võimalik oli, käsitleda talurahva ajalugu ENSV-s, sh põllumajanduse kollektiviseerimise käiku.

Mitmekümne aasta pikkuse uurimistöökokkuvõtteks pidi saama suure autoriteetkollektiivi koostatud mitmekõiteline „Eesti talurahva ajalugu”, millest jõudis enne uute aegade saabumist valmida küll vaid esimene köide. See ilmus alles kümme aastat hiljem (1992) – ajal, mil osa autoreid oli lahkunud või hetkel poliitiliselt aktuaalsemana tunduvaltele teemadele orienteeritud.

Siiski jätkus agraarajaloo uurimine ka taasiseseisvumise järel Eesti Vabariigis, kus lisaks varem väljakujunenud uurijatele (Aadu Must, Tiit Rosenberg jmt) on lisandunud järjest noori uurijaid ning valminud doktoritöid. Viimastest olgu märgitud Ülle Tarkiaiseni (Liitoja) uurimust „Hajatalud ja külad Põhja-Liivimaal 17. sajandil” (2000), Kersti Lusti „Pärisorjast päriskohtaanikaks. Talurahva emantsipatsioon eestikeelse Liivimaa kroonukülas 1819–1915” (2005) ja Marten Seppeli „Näljaabi Liivi- ja Eestimaal 17. sajandist 19. sajandi alguseni” (2008).

Esijoonel on agraarajaloo uurimine koondunud Tartu Ülikooli, osalt ka Eesti Riigiarhiivi. Olulisemad probleemid, millega Eesti agraarajaloolased on viimastel aastatel tegeleenud, hõlmavad asustusajalugu ja talurahva pärimissuhteid (Ülle Tarkiaisen), talude päriseksostmist (Mati Laur, Priit Pirsko, Kersti Lust), talurahva perekonnalugu ja migratsiooni (Aadu Must), talurahva õiguslikku seisundit ja toimetulekut 16.–18. sajandil (Marten Seppel, Katrin Kello), talupoegade olukorda 19.–20. sajandil (Kersti Lust), mõisate ajalugu (Tiit Rosenberg, Märt Uustalu) jmt.

On alust rõõmustada, et agraarajaloo uurimisala on jõudsalt laienemas. Nii on sellega otsesemalt haakunud meie arheoloogide töö muistse maaviljeluse uurimisel – eeskätt muinaspõldude osas (Valter Lang). Etnoloogid, kes varem tegelesid peamiselt traditsioonilise külaelu ja talurahva ainelise kultuuri uurimisega, on asunud uurima nõukogudeaegset

¹⁵ Vt: Rosenberg, T. Juhan Kahk agraarajaloolasena. – *Ajalooline Ajakiri*, 1998, nr 4 (103), lk 51–64.

¹⁶ Vt: H. Ligile pühendatud ajakirjanumbrit: Kleio. Ajaloo Ajakiri nr 8, 1993; Tarkiaisen, Ü. Herbert Ligi agraarajaloolasena. – *Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2008*. Tartu, 2009, lk 201–212.

¹⁷ Vt: Sõnasse püütud minevik. *In honorem* Enn Tarvel. Koostanud Priit Raudkivi ja Marten Seppel. Tallinn: Argo, 2009.

¹⁸ Vt: Rosenberg, T. Ajaloolane ja aeg. Sulev Vahtre 75. – *Muinasaja loojangust omariikluse läveni. Pühendusteos Sulev Vahtre 75. sünnipäevaks*. Koostanud Andres Andresen. Tartu, 2001, lk 13–30.

maaelu (Indrek Jääts jt). Viimasel ajal on uurimiskeskustena hakanud end näitama ka meie põllumajandusmuuseumid, eeskätt Eesti Põllumajandusmuuseum Ülenurmel (vt <http://www.epm.ee>). Märkimist väärib ka põllumajandusteadlaste tehtav uurimistöö, mille viljaks on Rein Lillaku õpik „Eesti põllumajanduse ajalugu” (2003), samuti Arvo Sirendi eestvõttel mitmeköitelisena kavandatud koguteos „Eesti põllumajandus XX sajandil” (I kd. Ülevaade Eesti põllumajanduse ajaloost omariikluse eel ja ajal. Aastad 1900–1940 (2006); II kd. Ülevaade Eesti põllumajanduse loost okupatsioonide ajal. Aastad 1940–1990. I osa: Inimene ja ühiskond; II–III osa: Taim. Loom. (2007)); III kd. Ülevaade põllumajandusest siirdeperioodil: aastad 1990–2008. I osa, Inimene ja ühiskond (2009); IV kd. Lõimumisest rahvusvahelisse turumajandusse (2010)).